

МІЖ ВИДИМІСТЮ ТА ЗАБУТТЯМ: УКРАЇНЦІ У ЧЕСЬКО-СЛОВАЦЬКОМУ ПРОСТОРІ ПАМ'ЯТІ

Філіпович М. Б., Кришук Р. М.

ВСТУП

Українсько-чеські та українсько-словацькі взаємини першої половини ХХ століття традиційно розглядаються крізь призму політичної співпраці, еміграційної підтримки та інституційної опіки, яку Чехословаччина надавала українським інтелектуальним і політичним колам після поразки національно-визвольних змагань. Міжвоєнна Прага та Подебради постають у науковій літературі як важливі центри українського наукового, освітнього й культурного життя, де функціонували Український вільний університет, Українська господарська академія, численні видавничі та громадські осередки. У цьому сенсі українці були помітними й добре відомими акторами чехословацького публічного простору.

Водночас питання про те, яким чином ця присутність була зафіксована в чеській та словацькій колективній пам'яті, залишається недостатньо опрацьованим. Історіографія зосереджується переважно на описі інституцій, персоналій і політичних рішень, тоді як мнемонічний вимір українсько-чехословацьких контактів залишається на периферії аналізу. Це створює враження, що наявність знання про українців автоматично означала їхню інтеграцію до національних пам'яттєвих наративів чехів і словаків. Проте емпіричний матеріал свідчить про інше: попри відносно високу видимість українського чинника в міжвоєнному публічному дискурсі, він не був трансформований у стійкий елемент колективної пам'яті.

Саме в цій розбіжності між обізнаністю, знанням і пам'яттю постає ключова проблема дослідження. Українська присутність у Чехословаччині функціонувала насамперед у режимі функціонального знання – політичного, освітнього, експертного, – однак не зазнала процесу меморіалізації та канонізації. Інакше кажучи, знання про українців не стали пам'яттю. Ця ситуація виявляє асиметрію колективної пам'яті, за якої історична присутність визнається в актуальному досвіді, але не закріплюється в довготривалих національних наративах.

Метою статті є аналіз української присутності в чесько-словацькому просторі пам'яті крізь призму асиметрії між видимістю та забуттям. Автори прагнули з'ясувати, чому інституційно оформлена та інтелектуально активна українська еміграція не стала складовою чеської і словацької колективної пам'яті, а також які політичні, культурні й мнемонічні механізми зумовили цей розрив.

Дослідження спирається на теоретичні підходи *memory studies*, зокрема розмежування між комунікативною та культурною пам'яттю, а також на аналіз політичного дискурсу, публічної преси й освітнього контексту міжвоєнної

Чехословаччини. Український кейс дозволяє показати, що міжнаціональні контакти не завжди завершуються взаємною меморіалізацією, а присутність «іншого» може залишатися видимою, але позбавленою пам'яттєвого закріплення. У цьому сенсі українсько-чесько-словацький досвід є показовим прикладом того, як знання, включене в історичний досвід, не обов'язково перетворюється на частину колективної пам'яті.

1. «Празький період» як ядро інтеграції

Першопричиною масового переселення українців до Чехословаччини стала поразка Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки у війнах 1917-1921 років. На відміну від багатьох інших держав Центральної Європи, Чехословаччина виявилася найбільш відкритою до прийняття українських біженців. Дослідження свідчать, що уряд Чехословаччини свідомо пішов на підтримку української еміграції, бачачи в ній не тільки гуманітарну, але й політичну інвестицію¹. Це було зумовлено як гуманітарними мотивами, так і стратегічними міркуваннями. Адже чехословацький уряд прагнув зміцнити свій міжнародний авторитет як демократичної держави, а також підтримував антибільшовицькі сили, розглядаючи їх як потенційних союзників у регіоні. У цьому контексті українська еміграція стає частиною політики у формуванні антибільшовицьких настроїв у регіоні.

Особливістю української присутності в Чехословаччині було й те, що українці формували дві основні групи українства, одна з яких у своїй суті не була емігрантською². Підкарпатська Русь – регіон із переважно автохтонним українсько-русинським населенням (селянство, духовенство, місцева інтелігенція) – увійшла до складу Чехословаччини за рішенням Сен-Жерменського договору 1919 року. Це означало, що понад пів мільйона українців опинилися в новій державі без зміни місця проживання. Поряд з цією групою, політична еміграція з УНР і ЗУНР (військові, урядовці, студенти, науковці, діячі культури) селилися переважно в Чехії й Моравії (Прага, Подебради, Брно тощо). Саме ця хвиля стала тим, що історики називають «українською політичною еміграцією в міжвоєнній Чехословаччині»³.

Це важливий аспект, адже чисельність і статус цих двох груп дуже відрізнялися: перші – корінне населення провінції, другі – класична політична еміграція, яка жила «на валізах», але створила потужну мережу інституцій. Чехословацька влада, на відміну від попередніх угорських адміністрацій,

¹ Пеленська О. Україна поза Україною : енциклопедичний словник мистецького, культурного і громадського життя української еміграції в міжвоєнній Чехословаччині (1919–1939). Прага : Národní knihovna České republiky. Slovanská knihovna, 2019. 331 с.

² Філіпович М., Кришук Р. Чехословаччина як простір української інтелектуальної діяльності між двома світовими війнами. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2025. Вип. 94. Том 2. С. 48–54. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/94-2-6>
<https://aphn-journal.in.ua/94-2-2025>

³ Дериш Б. Українська еміграція в міжвоєнній Чехословаччині: репрезентація українського питання. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*, 7 (Грудень), 2024. С. 87–94. <https://doi.org/10.18523/2617-3417.2024.7.87-94>.

проводила відносно ліберальну політику щодо місцевого населення: розвивала освіту, інфраструктуру, підтримувала модернізаційні процеси.

Економічне становище українських політичних емігрантів було складним. Більшість із них втратила майно, соціальний статус і засоби до існування. Вони змушені були адаптуватися до нових умов: працювати на фабриках, у сільському господарстві, займатися дрібним підприємництвом. Водночас чехословацька держава створила правові механізми, які дозволяли цим емігрантам легально працювати, навчатися, отримувати стипендії та здійснювати фінансові операції. Уряд не просто «терпів» їх, а створював механізми, як існувати економічно – працювати, навчатися, розпоряджатися грошима, використовуючи законні інструменти. Це сприяло поступовій інтеграції українців у соціально-економічне життя країни, хоча більшість із них продовжувала сприймати своє перебування як тимчасове.

Однією з найважливіших причин, чому Чехословаччина стала центром української еміграції, була її освітня політика. У Празі та Подєбрадах діяли українські гімназії, які забезпечували середню освіту для дітей емігрантів. Вони працювали за українськими програмами, але отримували державну акредитацію. При тому, варто акцентувати увагу, що на Підкарпатській Русі (Закарпатті) ситуація з українським/русинським шкільництвом у міжвоєнний період була значно складніша й відрізнялася від тієї підтримки, яку українська еміграція отримувала у самій Чехії чи Моравії. Влада визнавала місцеве населення як «русинів», і в школах офіційно запроваджувалася «руська» (русинська) мова. Це створювало конкуренцію між трьома течіями: українофільською (за українську літературну мову), русофільською (орієнтація на російську), локально-русинською (діалектна основа). Уряд фінансував початкові та середні школи, але часто уникав чіткого визначення – українська чи русинська мова має бути основною. Зокрема, у Мукачеві діяла гімназія з руською мовою навчання, де частина викладачів підтримувала українофільську орієнтацію. У Хусті діяла гімназія, яка стала важливим осередком української інтелігенції.

Таким чином, на відміну від Праги, де українські школи мали чітку національну орієнтацію, на Закарпатті влада балансувала між різними течіями, щоб уникнути конфліктів. При тому чеська мова активно вводилася як інструмент інтеграції краю в державу, а обіцянки широкого самоврядування не були реалізовані, що позначалося й на шкільництві – місцеві громади мали мало впливу на освітню політику.

В середині країни уряд реалізовуючи так звану «шкільну акцію», спрямовував зусилля на підтримку інтелектуальних еліт народів, що втратили державність. Серед емігрантів була значна кількість української інтелектуальної еліти – публіцисти, історики та літературознавці, науковці, митці. Зокрема, Д. Антонович, історик мистецтва, один із засновників Українського Вільного Університету; І. Горбачевський, медик і хімік, перший ректор УВУ, відомий як один із творців української наукової термінології; М. Чубатий, історик права, дослідник української державності; І. Лисяк-Рудницький (молодий студент), пізніше став одним із найвідоміших українських істориків у діаспорі. Поряд з істориками та гуманітаріями працювали українські економісти та юристи: М. Шраг, економіст, професор Української господарської академії

в Подебрадах, В. Кубійович, географ, етнолог, пізніше редактор «Енциклопедії українознавства», С. Рудницький, географ, автор фундаментальних праць з української географії, викладав у Празі. Розвивали українську літературу та культуру Олександр Олесь (Кандиба), поет, який активно співпрацював із празькими культурними колами; М. Андрусак, літературознавець, дослідник української класики, О. Колесса, мовознавець, літературознавець, ректор УВУ.

Уряд фінансував стипендії, дозволяв легальний статус студентів, часто забезпечував гуртожитками. У своєму дослідженні О. Зубко стверджує, що держава створила для емігрантів цілісний «пакет» легальних можливостей – від проживання до фінансових операцій⁴. У відповідь на звернення 17 березня 1921 року представників Українського Вільного Університету до Президента Республіки Т. Масарика, щодо допомоги при переїзді з Відня, уряд офіційно дозволив його діяльність і частково фінансово підтримав заклад⁵. Педагогічний інститут ім. М. Драгоманова, взагалі був заснований за сприяння чеської влади, щоб готувати українських учителів.

Наявність великої кількості українців та досить ліберального політичного ґрунту щодо національних меншин сприяли діяльності значної кількості різноманітних інституцій: Український комітет в Чехословацькій Республіці, Український комітет допомоги біженцям з Карпатської України, Українське народне об'єднання, Об'єднання офіційних українських кооперативних спілок за кордоном, Спілка українських емігрантських організацій в Чехословаччині, Український інститут громадознавства в Празі та багато інших як освітньо-наукових, так і громадсько-політичних. Найбільш значною була організація «Україна» з центром у Подебрадах та Музей «Визвольна війна в Україні» у Празі. Наукове життя зосереджувалося в основному в історично-філософському товаристві у Празі, в Українському педагогічному інституті, в Українській господарській академії⁶.

Слід при тому зазначити, що українські емігранти у Чехословаччині, залишаючись окремою етнокультурною спільнотою, не були ізольованою соціальною групою, навпаки – активно взаємодіяли з чеським суспільством через освіту, культуру та політику. Створюючи власні інституції (освітні заклади, гімназії, видавництва) вони водночас інтегрувалися у чехословацьке середовище, отримували підтримку уряду, брали участь у науковому та мистецькому житті. Особливість цієї взаємодії полягала у симбіозі: українці отримували інституційну підтримку й культурний простір, а чеська інтелігенція – новий імпульс для розвитку демократичних ідей та міжнародного авторитету Чехословаччини як «гуманітарної держави».

⁴ Зубко О. Українська еміграція в міжвоєнній Чехословаччині та питання особистих фінансів (1918–1939). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*, 2021, № 33, с. 29–38. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2021-33>

⁵ ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 2, спр. 73, Кошториси, фінансові звіти та прохання про державні дотації українським установам у Подебрадах і Празі, 1924–1925 рр., арк. 2–14.

⁶ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 2, спр. 89: Звіти українських закордонних представництв про діяльність еміграційних інституцій у Празі, 1923 р, арк. 1–9.

Найбільш ефективною інтеграція була у академічній сфері. Так, Український Вільний Університет (Прага) співпрацював із Карловим університетом: чеські професори читали лекції, а українські викладачі залучалися до наукових дискусій у чеських академічних колах. В обох закладах навчалися і чеські, і українські студенти. Господарська академія в Подебрадах мала тісні зв'язки з чеськими економістами та аграрниками, що дозволяло українським студентам інтегруватися у європейську наукову традицію.

Українські часописи («Нова Україна», «Українська школа», «Українська трибуна», «Пробосм») друкували статті чеських інтелектуалів, які підтримували ідею культурної автономії українців. Чеські видавництва допомагали українським авторам публікувати наукові та літературні праці, що робило їх доступними для ширшої європейської аудиторії. Українські хори та театральні гуртки виступали на спільних концертах і фестивалях із чеськими колективами, створюючи атмосферу культурного діалогу. Виставки українських митців у Празі відвідували чеські художники та критики, що сприяло взаємному впливу у мистецькому середовищі.

Очевидно, що активна діяльність українства призвела до появи цілої плеяди громадських, політичних та науко-освітніх діячів серед чехів, які були зацікавлені історією та культурою українців впродовж багатьох десятиліть. У цьому контексті варто перш за все згадати Т. Масарика, філософа, соціолога, першого президента Чехословаччини. Він був одним із перших чеських інтелектуалів, хто системно вивчав українське питання, писав про українську націю, підтримував українську державність, сприяв розвитку українських інституцій у Празі. Досліджував українське право, історію та становище українців у Російській імперії, активно співпрацював з українськими емігрантами у міжвоєнній Чехословаччині, правознавець та славіст К. Кадлець.

Одним із найважливіших популяризаторів українців у чеському середовищі кінця XIX – початку XX ст. був Ф. Ржегорж, етнограф, який багато років працював у Галичині, автор численних праць про українську культуру, побут, фольклор⁷. Важливим джерелом з історії української культури є етнографічні нотатки Л. Куба, музикознавець, етнограф, художник, який записував українські народні пісні, подорожував українськими землями. Фольклорист, славіст Й. Горак досліджував українську народну творчість, порівняльну міфологію та слов'янські культурні зв'язки⁸.

Окрім культурної, освітньо-наукової діяльності українська еміграція в Чехословаччині була надзвичайно політизованою. Тут діяли представники різних ідеологічних течій: республіканці УНР, гетьманці, націоналісти, соціалісти та соціал-демократи. Між ними точилася боротьба за вплив на еміграційні організації, пресу та студентське середовище. Активну політичну

⁷ Fedorchuk, O., Bolyuk, O., Pohunek, J., & Valášková, N. Lidová kultura Ukrajinců rakousko-uherské monarchie v etnografické sbírce Františka Řehoře z 80. a 90. let 19. století – Traditional Folk Culture of Ukrainians in Austria-Hungary as Represented in the Ethnographic Collection of František Řehoř from the 1880s and 1890s. Český Lid, 107(1), 2020, 71–92. <https://www.jstor.org/stable/26975937>

⁸ Horák J. Příspěvek k dějinám vzájemných vztahů česko-ukrajinských. Dílo Františka Řehoře. Český lid, 41, 1954: 254–258.

та громадську діяльність проводили А. Лівіцький, голова Директорії УНР в екзилі, юрист за освітою; М. Шаповал, соціолог, публіцист, організатор українських наукових інституцій у Празі. Українські політичні клуби в Празі організовували дискусії, де брали участь чеські журналісти, історики та громадські діячі, обговорюючи проблеми Центрально-Східної Європи. Дослідження про інформаційну діяльність української діаспори в Чехословаччині 1930-1931 рр. свідчать, що була сформована розгалужена мережа пресових, організаційних і політичних структур, які були важливим каналом передачі інформації про Україну на Захід і навпаки⁹.

Аналіз діяльності релігійних, громадських та освітніх інституцій українців у Чехословаччині міжвоєнного періоду дає змогу стверджувати, що саме ці структури стали ключовими чинниками збереження та розвитку української національної самобутності в умовах політичної еміграції та життя в багатонаціональній державі. Їхня роль була комплексною, багатовимірною та стратегічно важливою для формування стійкої української громади.

Передусім, інституції забезпечили культурну тяглість, створивши простір, у якому українська мова, традиції, література та мистецтво могли розвиватися без загрози асиміляції. Не менш важливим було мовне значення цих інституцій. Українська мова функціонувала в школах, університетах, пресі та богослужіннях, що створювало повноцінне мовне середовище. Це дозволило українцям не лише зберегти рідну мову, а й розвивати її на академічному рівні, формуючи нові наукові та літературні традиції.

Українська політична та інтелектуальна еміграція в міжвоєнній Чехословаччині не була позбавлена власних меморіальних практик. Впродовж 1920–1930-х років українці послідовно вибудовували систему ритуалів пам'яті, ювілейних заходів і символічних форм вшанування, спрямованих на збереження досвіду Української революції та на підтримку національної ідентичності. Однак, ці практики так і не були інкорпоровані до чесько-словацького публічного простору пам'яті, залишившись переважно внутрішніми та спільнотними.

Однією з найрозвиненіших форм української меморіальної активності були ювілейні заходи. Українські емігрантські середовища в Празі, Подебрадах та інших містах регулярно відзначали річниці народження і смерті Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, а також роковини подій 1917–1921 років. Такі заходи відбувалися за участю Українського вільного університету, наукових товариств і студентських організацій, супроводжувалися урочистими академічними промовами, культурними вечорами і публікацією ювілейних збірників¹⁰.

Ювілейна культура виконувала функцію символічного відтворення «державності в екзилі» та підтримувала історичну тяглість українського національного проекту. Водночас вона була зорієнтована насамперед

⁹ Sverdlyk Z., Klynina T. Information Activities of the Ukrainian Diaspora in the Czechoslovak Republic (1930–1931). *Journal of History Culture and Art Research*. 2020. Vol. 9, no. 1. P. 386–395. DOI: 10.7596/taksad.v9i1.2416

¹⁰ Пеленський Я. Українська політична еміграція 1919-1945, Мюнхен, 1980; Zavorotna N. The Ukrainian Free University in Prague. *Scholars in Exile*. Toronto: University of Toronto Press, 2022.

на внутрішню аудиторію і майже не апелювала до чеського суспільства як співучасника пам'яті. Це відрізняє український випадок від російських ювілейних практик, які часто мали публічний і міжкультурний характер.

Важливу роль відігравали також релігійно забарвлені меморіальні ритуали: панахиди за загиблими вояками Армії УНР і УГА, поминальні служби за померлими діячами еміграції, колективні траурні заходи з нагоди роковин поразки визвольних змагань¹¹. Ці практики формували сильний емоційний простір пам'яті, ґрунтований на ідеї жертви, втрати та морального обов'язку збереження історичної правди.

Однак домінування конфесійної форми (переважно греко-католицької або православної) обмежувало можливість трансформації цих ритуалів у загальносуспільні меморіальні акти. У секулярному чеському середовищі такі практики сприймалися як етноконфесійно замкнені й не мали потенціалу для ширшої символічної комунікації.

Найбільш показовою є ситуація з матеріальними формами меморіалізації. На відміну від чеських, єврейських чи частково російських практик, українська еміграція майже не змогла закріпити свою пам'ять у формі публічних пам'ятників або сталої меморіальної топографії. Українська пам'ять у просторі Чехословаччини зосереджувалася переважно на кладовищах – у вигляді могил, символічних надгробків та скромних пам'ятних написів¹².

Відсутність видимих меморіальних маркерів у міському просторі Праги означала відсутність «місць пам'яті» у сенсі П. Нори. Українська історична присутність не була просторово зафіксована як частина колективної історії міста, а залишалася прив'язаною до внутрішньої географії емігрантської спільноти. Відповідаючи на питання чому українські меморіальні практики не закріпилися, варто зазначити, що причини цієї невикоріненості є комплексними¹³. По-перше, українські меморіальні ініціативи не отримали державної або муніципальної санкції. На відміну від російської еміграції, інтегрованої в наратив гуманітарної місії Першої республіки, українська пам'ять толерувалася, але не була символічно підтримана¹⁴.

По-друге, український меморіальний наратив був важко «перекладним» на чеську історичну мову. Він ґрунтувався на досвіді втраченої державності й поразки, тоді як центральним чеським сюжетом міжвоєнного періоду було успішне національне державотворення 1918 року. Українська пам'ять не резонувала з домінантною моделлю історичного успіху.

По-третє, сама українська еміграція мислила свої меморіальні практики як тимчасові – спрямовані на майбутнє повернення або на передачу пам'яті

¹¹ Субтельний О. Українці в Чехословаччині між двома війнами. Нью-Йорк, 1995.

¹² Кокош А. Український науковий центр у Празі в час радянської окупації навесні 1945 року. *Грані : науково-теоретичний альманах* 2022. Том 25. № 5. С. 23–26. <https://doi.org/10.15421/17225>

¹³ Філіпович М. Проблеми формування історичної пам'яті в освітній сфері України. *Літопис Волині*, (28). С. 174–178. <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.28.24>

¹⁴ Krejčí A. Ruská pomocná akce a Československo 1919-1924, Praha : Karolinum, 2001.

«справжньому адресатові», тобто майбутній незалежній Україні¹⁵. За таких умов не поставало завдання вписування цієї пам'яті в чеський простір як власну складову.

Таким чином, українці в міжвоєнній Чехословаччині активно творили політику пам'яті, проте ця пам'ять залишалася комунітарною, ритуальною та національно замкненою. За відсутності державної санкції, просторової фіксації й універсалізованого наративу вона не була прийнята чеським суспільством як частина спільної історичної спадщини. Український випадок демонструє не відсутність меморіальної активності, а обмежену здатність цієї пам'яті до інституційної та культурної конверсії. При тому українські інституції в Чехословаччині мали важливе міжнародне значення. Вони інтегрували українську культуру в європейський інтелектуальний простір, сприяли міжнародному визнанню української науки та літератури, формували позитивний образ України за кордоном.

2. Порівняльний вимір інтеграції

Аналіз процесів інтеграції української культури в чеський інтелектуальний простір засвідчує, що цей процес був не випадковим чи фрагментарним, а системним, багаторівневим і тривалим. Він охоплює кілька історичних етапів – від міжвоєнної політичної еміграції до сучасної хвилі міграції, спричиненої російсько-українською війною. У кожному з цих періодів українська культура не лише адаптувалася до чеського середовища, а й активно впливала на нього, збагачуючи його новими ідеями, текстами, мистецькими практиками та інтелектуальними традиціями.

Передусім, інтеграція української культури в чеський інтелектуальний простір стала можливою завдяки інституційному підґрунтю, створеному в міжвоєнний період. Український вільний університет, Господарська академія в Подєбрадах, Педагогічний інститут ім. Драгоманова та інші інституції стали центрами інтелектуальної взаємодії, де українські науковці та студенти працювали поруч із чеськими колегами. Це сприяло формуванню стійких академічних зв'язків, які збереглися в чеській науковій пам'яті й після Другої світової війни. Українські інтелектуали не лише продовжували власні наукові традиції, а й інтегрували їх у чеський контекст, впливаючи на розвиток славістики, історіографії, культурології та філології.

Другим важливим виміром інтеграції стала літературна та мистецька присутність українців у Чехії. Представники «Празької школи» – Євген Маланюк, Олена Теліга, Юрій Липа, Олег Ольжич – створили унікальний культурний феномен, який поєднав українську модерністську традицію з європейськими інтелектуальними течіями. Їхня творчість стала частиною чеського культурного ландшафту, а їхні ідеї – елементом ширшого європейського модернізму. Через літературу, мистецтво, публіцистику українська культура увійшла в чеський інтелектуальний простір як рівноправний партнер, а не периферійний елемент.

¹⁵ Snyder T. The Reconstruction of Nations. New Haven. Yale University Press, 2003; Plukhy S. The Gates of Europ. New York: Basic Books, 2015.

Третім чинником інтеграції стала роль української еміграції як носія історичної пам'яті. Українці привезли до Чехії знання про події, які були маловідомими в Центральній Європі: Голодомор, репресії, національно-визвольні змагання, боротьбу з тоталітаризмом. Через лекції, архіви, наукові праці та особисті свідчення українська еміграція вплинула на формування чеського розуміння української історії та політичної культури. Це сприяло появі в Чехії більш глибокого та емпатійного погляду на українську державність і національну ідентичність.

Слід зазначити, однак, що інтеграція української культури в інтелектуальні простори Чехії та Словаччини у XX–XXI століттях відбувалася за різними сценаріями, зумовленими політичними, інституційними й культурними відмінностями обох суспільств. У наслідок історичних подій ми можемо спостерігати дві моделі інтеграції: чеську модель, засновану на інституціоналізованому академічному прийомі української еміграції та словацьку модель, сформовану як регіонально-культурна та погранична, тісно пов'язана з русинсько-українським середовищем.

Завдячуючи політичному курсу Т. Масарика, який створив унікальні умови для українських учених та митців в еміграції¹⁶, у чеському середовищі інтеграція української культури відбувалася через заснування повноцінних академічних інституцій. Ці структури забезпечили не лише збереження української інтелектуальної традиції у вигнанні, але й її включення до європейського гуманітарного дискурсу. Чеський сценарій інтеграції вирізнявся: високим рівнем політичної та фінансової підтримки; орієнтацією на університетський і дослідницький формат; активною участю українських інтелектуалів у чеському та загальноєвропейському інтелектуальному обміні. Міжвоєнний чеський інтелектуальний простір став середовищем системної інтеграції української культури через академічне продукування знань, що яскраво відбилися у масштабній публікаційній діяльності української еміграції.

Засновані в Празі та Подєбрадах українські вищі школи були не лише освітніми установами, а й центрами науково-дослідної та видавничої діяльності. Саме тут з'являються наукові журнали й серії, які інтегрували українське знання в центральноевропейський інтелектуальний обіг. Показовими є такі видання, як: «Записки Українського Вільного Університету» (Прага), «Науковий збірник Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова», «Український історик» (заснований пізніше, але концептуально спадкоємець празької школи). Ці структури не існували в ізоляції, а взаємодіяли з чеськими університетами, архівами та славистичними осередками, що сприяло включенню української тематики в чеський гуманітарний дискурс¹⁷.

¹⁶ Zavorotna N. *Scholars in Exile. The Ukrainian Intellectual World in Interwar Czechoslovakia*. University of Toronto Press, 2019. 277 с. <https://archive.org/details/oapen-20.500.12657-22477/mode/2up>

¹⁷ Дериш Б. Українська еміграція в міжвоєнній Чехословаччині: репрезентація українського питання. *Наукові записки НАУКМА. Історичні науки*, 7 (Грудень), 2024. С.87–94. <https://doi.org/10.18523/2617-3417.2024.7.87-94>.

У галузі історії та філософії особливе значення мали праці Дмитра Дорошенка, В'ячеслава Липинського, Миколи Шаповала, які створювалися саме в празькому інтелектуальному середовищі або в тісному зв'язку з ним¹⁸. Ці тексти формували у чеському й ширшому європейському середовищі уявлення про Україну як повноцінного історичного та культурного суб'єкта, а не регіональний феномен Східної Європи. Українські інтелектуали (Д. Чижевський, О. Бочковський, С. Смаль-Стоцький та ін.) вводили в обіг у Чехословаччині: концепцію окремішності української культури й філософії, ідею України як повноцінного європейського суб'єкта, модерні філософські, правові й соціологічні теорії¹⁹. Саме в Празі було закладено підвалини українських студій як легітимного академічного поля в Центральній Європі.

Окрім академічних видань українських інституцій, українська тематика з'являлася в чеських інтелектуальних і культурних часописах, зокрема в журналах та газетах: «Slovanský přehled», де українські питання розглядалися в ширшому контексті слов'янських культур і політичних трансформацій; «Česká revue» та «Lidové noviny», які публікували матеріали про події в Східній Європі, українське питання та окремі рецензії на українські видання.

Проте характер цих згадок був переважно подієвим і ситуативним. Преса виконувала інформаційну функцію, фіксує присутність українців у конкретний момент, але не формувала довготривалих історичних наративів. Як зауважує З. Бенеш, чеська національна пам'ять міжвоєнного часу була сконцентрована на власних державотворчих сюжетах, у межах яких досвід «зовнішніх» акторів рідко переходив зі сфери обізнаності у сферу історичного канону²⁰. Відповідно, українська тематика залишалася фрагментом поточного дискурсу, не зазнаючи символічного закріплення.

Паралельно українські емігранти розвивали власну періодичну мережу, що функціонувала в Чехословаччині й активно циркулювала в чеському культурному середовищі. Серед таких видань особливе місце посідали: «Нова Україна» (Прага) – суспільно-політичний і культурний журнал; «Наше слово» та інші часописи, що публікували наукові розвідки, есеї, літературні тексти. Завдяки цій періодиці українська культура в Чехії набула видимості та інтелектуальної легітимності, формуючи образ України як модерного європейського культурного проєкту, а не лише як еміграційного явища.

У цьому сенсі міжвоєнна преса стала простором накопичення функціонального знання, але не механізмом меморіалізації. Те, що було добре відомим сучасникам, не було перетворене на об'єкт пам'яті для наступних поколінь. Це відповідає загальній логіці «короткої пам'яті» публічних дискурсів, описаних у дослідженнях історичної культурології²¹.

¹⁸ Волковський В. Від народу до нації: Празький період історії української політичної філософії. *Філософська думка*, 3, 2024. С. 27–54. <https://doi.org/10.15407/fd2024.03.027>

¹⁹ Demin M. Remapping Ukrainian Philosophy: Čyževs'kyj's Approach to the History of Philosophy in Eastern Europe. *Slovo a smysl*, 2025, (22) 46. С. 104–120. <https://doi.org/10.14712/23366680.2025.1.6>

²⁰ Beneš Z. *České dějiny v historickém vědomí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012.

²¹ Erl A. *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen. Eine Einführung*. 3., überarb. Aufl. Stuttgart: J. B. Metzler, 2017.

На відміну від чеського центру, словацький інтелектуальний простір у міжвоєнний період не став осередком української еміграції. Після 1918 року словацький інтелектуальний простір розвивався у межах Чехословаччини. Українська еміграція концентрувалася переважно у Празі, однак словацькі історики та гуманітарії долучалися до рефлексії української присутності²². Інтеграція української культури відбувалася тут опосередковано, у межах чехословацького державного проєкту та через регіональні контакти на Пряшівщині.

Українська культура входила до словацького дискурсу: через публіцистику та періодику ще на зламі XIX–XX століття як складник «східнослов'янського» або «русинського» питання, у контексті соціальних і конфесійних проблем прикордонних регіонів. Українська тематика з'являється в словацькій періодиці насамперед у журналі «Нlas» (1898-1904), який публікував матеріали про соціальне становище русинів, питання освіти та зразки української літератури (зокрема тексти Богдана Лепкого). Ці публікації вводили українську культуру в словацький дискурс не як еміграційно-елітний, а як соціально й культурно близький феномен.

Таким чином, словацький сценарій інтеграції був культурно локалізованим, менш інституціоналізованим і тісно пов'язаним з питаннями ідентичності місцевого русинсько-українського населення.

У міжвоєнний і повоєнний періоди словацький сценарій інтеграції продовжувався через: регіональні історико-культурні дослідження Пряшівщини, музейні та етнографічні публікації, праці у яких українська культура розглядалася в парадигмі пограниччя, множинної ідентичності та локальної історії. Показовими у цьому плані є видання, пов'язані з Музеєм української культури у Свиднику.

Загалом, присутність українців у Чехословаччині мала наслідки для життя її громадян. Український Вільний Університет у Празі та інші інституції були відкриті не лише для українців. Частина чеських студентів і викладачів отримала доступ до нових дисциплін (історія України, славістика, педагогіка), що розширило академічний простір країни. Колекції українського мистецтва, архіви та бібліотеки, створені емігрантами, увійшли до державних фондів Чехословаччини. Це означало, що чеські громадяни мали доступ до ширшого культурного спадку, який став частиною національних музеїв і бібліотек. Українські науковці й митці активно співпрацювали з чеськими колегами, створюючи спільні проєкти, що сприяло появі нових культурних і наукових ініціатив, які впливали на життя місцевих громадян.

Підтримка українських інтелектуалів у міжвоєнний період Т. Масариком і Е. Бенешем закріпила образ Чехословаччини як демократичної держави, що допомагає пригнобленим націям. Це мало значення для зовнішньої політики й самосприйняття громадян. Через публічні лекції, конференції та видання українці пояснювали проблеми бездержавності, що формувало у чехів і словаків ширше розуміння національних питань у Центральній Європі.

²² Harbulova E. Život ukrajinskej emigrácie v medzivojnovom Československu v prácach českých a slovenských historikov. In Človek a spoločnosť [Individual and Society], 2019, roč. 22, Supplement, s. 120-136. doi: <https://doi.org/10.31577/cas.2019.00.545>

Однак, після Другої світової війни як у Чехії, так і в Словаччині інтеграція української культури зазнала істотних обмежень. Були ліквідовані або втратили можливість діяти після встановлення комуністичного режиму в Чехословаччині «Український Січковий Союз за кордоном», що об'єднував військових та ветеранів, мав «прокозацьке» спрямування; «Товариство Запорозжів», культурно-патріотичне об'єднання, що підтримувало традиції козацтва; «Товариство Святого Василя Великого», релігійно-громадська організація, яка займалася духовною опікою емігрантів; «Музей визвольної боротьби України в Празі», культурно-наукова інституція, що зберігала архіви та мистецькі колекції. Український Вільний Університет – освітня інституція, частково збереглася, але після 1945 року була перенесена до Мюнхена. Фонди цих установ (архіви, мистецькі твори, бібліотеки) були інтегровані у чеські державні інституції, зокрема Національну бібліотеку та Слов'янську бібліотеку.

У соціалістичний період українська тематика в Чехословаччині була підпорядкована радянському ідеологічному канону, що призвело до нівелювання української культурної суб'єктності. Українська проблематика, будучи значною мірою маргіналізованою і радянизованою, повністю не зникла, залишившись у межах чеської славістики, у непрямих дослідженнях «радянської» або «східнослов'янської» культури, у приватних архівах та збережених еміграційних фондах. Українська культура функціонувала радше як прихований інтелектуальний ресурс, ніж публічний дискурс.

У Чехії це означало фактичний розрив із міжвоєнною еміграційною традицією; у Словаччині – подальше зведення української культури до фольклорно-етнографічного рівня. Водночас саме в словацькому середовищі зберігалася інституційна тяглість локальної культурної присутності – через музеї, школи та церковні структури східного обряду. У 1948–1989 рр. інтеграція української культури в Словаччині відбувалася в межах радянського ідеологічного канону. Українське було пов'язане здебільшого з «братнім народом» у межах СРСР, деполітизоване та деромантизоване як окрема інтелектуальна традиція.

У другій половині XX століття були культурно-просвітні видання української меншини, які друкувалися вже в соціалістичному контексті та формували специфічну модель інтеграції – через локальну культурну пам'ять і наратив «традиції».

Демократичні трансформації після 1989 р. відкрили новий етап інтеграції української культури в обох країнах, однак розвиток відбувався різними шляхами. У Чехії відбулося відновлення інтересу до спадщини міжвоєнної української еміграції; інституціоналізація україністики в університетських і дослідницьких структурах; включення української проблематики до європейських інтелектуальних дебатів. У Словаччині ж ключовими стали: критичне переосмислення українсько-русинських студій; поступова академізація досліджень української культури; зростання ролі освітніх та студентських обмінів.

Після українського референдуму 1 грудня 1991 року, коли переважна більшість проголосувала за незалежність, уряд Чехословаччини офіційно

визнав державну незалежність України на позачерговому засіданні 8 грудня²³. Нова незалежна Чеська Республіка була визнана Україною 1 січня 1993 року. Україна також визнала Словацьку Республіку саме в день проголошення її незалежності.

У період новітньої історії держави отримали поштовх до розвитку наукового потенціалу у сфері досліджень історії та культури обох країн та обміну культурологічними складовими. Якщо говорити про дослідження українців чехами, то слід зауважити, що у сучасній Чехії проводяться активні культурологічні та історичні події. Чого, наприклад, варті видання «Дмитро Антонович та історія українського мистецтва» до 130-річчя від дня народження Д. Антоновича; «Голоси двох поетів», збірка віршів двох поетів – Юрія Драгана та Олексі Стефановича; «Україна в сучасній чеській історіографії: до 70-річчя від дня народження Володимира Гостічки»; «Українська повстанська армія (у шпиталі, таємниці, культурі) / Українська повстанська армія по-різному (в літературі, мистецтві, культурі)»; «Український портрет на тлі Праги», видання присвячене українському мистецтву міжвоєнної Чехословаччини; «Зелене Євангеліє», збірка поезій видатного українського поета і прозаїка Богдана Ігоря Антонича.

Фундація «Український журнал» була створена в 2005 році аби популяризувати у Чехії, Польщі і Словаччині ідею відповідного часопису. Вона діє на пограниччі польської, української та словацької культур. Фундація організовує зустрічі та акції, що сприяють широкому міжкультурному діалогу. Крім того співпрацює з іншими організаціями, які займаються популяризацією культур народів Центрально-Східної Європи. Журнал знайомить читачів Польщі, Словаччини та Чехії з життям української громади в цих країнах, загалом із життям у Центральній Європі, українською культурою у європейському контексті, суспільними, політичними, культурними подіями в Україні. Журнал видається за фінансового сприяння Міністерства культури Чеської Республіки. Серед авторів провідні культурно-наукові постаті: Ондřej Будеус, Наталія Патерова-Гайкова, Тім Постовіт, Якуб Ржехак, Олексій Севрук.

Проводяться і наукові заходи, зокрема: Міжнародна конференція до 25-ї річниці смерті Дмитра Чижевського, конференції присвячені 80-річчю створення Музею визвольної боротьби України; 75-річчю створенню Українського вільного університету в Чехословацькій Республіці; до 80-річчя заснування Української студії образотворчого мистецтва в Празі

Видаються різнопланові наукові та довідникові видання: «Російська, українська та білоруська еміграція в Празі», «Україна за межами України: Енциклопедичний словник мистецтва, культурного і громадського життя української еміграції в міжвоєнній Чехословаччині (1919–1939)», серія збірників складених Слов'янською бібліотекою та Архівом управління МВС Чеської Республіки, «Списки джерел з історії народів СРСР до 1945 року з архівів Чехословаччини», які були складені окремими чеськими архівами на рубежі 1970–1980 років. Книги цієї серії є основним вихідним матеріалом і відправною точкою для досліджень в галузі історії чесько-російських, чесько-українських і чесько-білоруських відносин.

²³ Україна і Чехія підписали три документи <https://eu-ua.kmu.gov.ua/novyny>

Над українською тематикою сьогодні працюють такі науковці, як Мирослав Брайтфельдер, Станіслав Аускі, Ярослав Гулак, Павло Роберт Магочій, Ян Рихлік, Міхал Тера. Резонансною була поява книги «Бандеровці» Томаша Репи. Видання комплексно осмислює феномен бандерівців (ОУН та УПА) у чехословацькій повоєнній історії, констатує його політичний контекст, виправляє та називає клейма довготривалого впливу комуністичної пропаганди і, не в останню чергу, аналізує стан досліджень на цю тему, яка довгий час несправедливо ігнорувалася чеською історіографією.

Як зазначив Е. Ворочак у своїй статті «Чеська історіографія про Росію, Україну та Білорусь після листопада: труднощі та політичний контекст»: «Значна проблема чеської історії русистика все ще долає глибоку і довгострокову кризу в розвитку галузі...Ключове місце в науковому інтересі в період 20 століття все ще займає переважно російська, (українська та білоруська історія представлені лише мінімально). І це певною мірою стосується і української сторони»²⁴.

Події 2014 року, а особливо 2022 року, суттєво посилили присутність української культури в інтелектуальних просторах обох держав. Українська тематика вийшла за межі суто академічної галузі та стала складником публічного інтелектуального дискурсу. У Чехії це виявилось у високому рівні наукових, медійних і культурних ініціатив. У Словаччині ж значну роль відіграли освітні програми та масова присутність українських студентів, що перетворила інтеграцію на живий соціокультурний процес, а не лише на історичну пам'ять.

Сучасний етап інтеграції української культури в чеський інтелектуальний простір характеризується масовістю та багатоканальністю. Українські митці, науковці, журналісти, громадські діячі активно долучаються до чеського культурного життя, створюють нові інституції, ініціюють культурні проєкти, беруть участь у наукових дослідженнях. Українська культура стає видимою в чеських медіа, освіті, мистецтві, публічному просторі. Війна Росії проти України актуалізувала українську тематику в Чехії, сприяла формуванню нових форм солідарності та взаєморозуміння, а також зміцнила інтерес до української історії, мови та культури.

Виставки сучасного українського мистецтва у Празі та Брно апелюють до спадщини міжвоєнної еміграції, створюючи міст між історичною пам'яттю та сучасністю. Театральні постановки та музичні фестивалі включають українських митців, що сприяє взаємному культурному впливу. Переклади української літератури чеською мовою (твори Сергія Жадана, Оксани Забужко) стають частиною чеського книжкового ринку.

Чеська асоціація українців координує дослідження та конференції, забезпечуючи сталість українознавчих студій. В університетах Праги та Брно діють курси української мови, літератури та історії, що формують нове

²⁴ Чеська історіографія про Росію, Україну та Білорусь після листопада: труднощі та політичний контекст. Об'єкт національної спадщини. www.nkp.cz

покоління дослідників. Українська тематика інтегрується в ширші гуманітарні студії – історію Центральної Європи, славістику, культурологію²⁵.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що інтеграція української культури в чеський інтелектуальний простір став результатом тривалої взаємодії, що поєднав інституційні, інтелектуальні, мистецькі та соціальні чинники. Українська культура не лише адаптувалася до чеського середовища, а й активно впливала на нього, збагачуючи чеський інтелектуальний простір новими сенсами та перспективами. Сьогодні цей процес набуває нової динаміки, перетворюючи українсько-чеські культурні зв'язки на один із ключових елементів сучасної європейської культури.

Аналіз впливу війни Росії проти України на чеську культурну пам'ять показує, що ці події стали одним із найпотужніших каталізаторів переосмислення історичних наративів, ідентичностей та уявлень про Східну Європу в сучасному чеському суспільстві. Війна не лише актуалізувала українську тематику в публічному просторі Чехії, а й спричинила глибоку трансформацію того, як чехи сприймають власну історію, власний досвід тоталітаризму та місце України в європейській культурній та політичній карті.

Передусім, війна стала тригером колективної пам'яті про радянську окупацію Чехословаччини 1968 року, про досвід життя під комуністичним режимом та про боротьбу за свободу. У чеському суспільстві відбулося символічне накладання двох історичних досвідів – власного та українського. Це сприяло формуванню глибокої емпатії до українців, які переживають агресію, що нагадує чехам їхню власну історичну травму. Таким чином, війна активізувала механізми пам'яті-резонансу, коли сучасні події оживляють минулі колективні переживання.

Другим важливим аспектом є переформатування образу України в чеській пам'яті. Якщо раніше Україна часто сприймалася як периферійна пострадянська держава, то після 2022 року вона стала символом боротьби за свободу, демократію та європейські цінності. Це спричинило появу нового культурного наративу, у якому Україна постає не як «інший Схід», а як партнер і союзник, близький за історичним досвідом та ціннісними орієнтирами. У чеській пам'яті формується образ України як країни, що продовжує боротьбу, яку Чехія вела у XX столітті.

Третім чинником є зміна політики пам'яті на державному та муніципальному рівнях. У Чехії з'явилися нові меморіальні практики: перейменування вулиць на честь українських героїв, встановлення пам'ятних знаків, проведення публічних акцій солідарності. Ці практики не лише підтримують Україну, а й формують новий пласт чеської культурної пам'яті, у якому українська тема займає помітне місце. Таким чином, війна сприяла інституціоналізації української присутності в чеському символічному просторі.

Четвертий аспект – масова міграція українців до Чехії, яка стала безпрецедентною за масштабами. Присутність сотень тисяч українців у чеському

²⁵ Цуп О. Україністика в Чехії: витоки і сучасні тенденції розвитку. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2013. Вип. 2. Ч. 1. <https://file.lib.in.ua>

суспільстві створила нові умови для міжкультурної взаємодії та трансферу пам'яті. Українці привезли із собою власні наративи про війну, втрати, спротив, які поступово інтегруються в чеський культурний контекст. Це сприяє формуванню транснаціональної пам'яті, у якій українські та чеські історичні досвіди взаємно збагачуються.

П'ятий важливий вимір – медіа та культурна репрезентація війни. Чеські медіа, театри, музеї, освітні інституції активно включили українську тематику у свої програми. Це сприяє формуванню нових культурних кодів, у яких війна постає не лише як геополітичний конфлікт, а як моральний виклик, що стосується всієї Європи. Таким чином, війна стала частиною чеського культурного дискурсу, а українська тема – елементом сучасної чеської ідентичності.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що війна Росії проти України стала одним із ключових чинників трансформації чеської культурної пам'яті у XXI столітті. Вона: активізувала історичні травми та досвід тоталітаризму; змінила образ України в чеському суспільстві; сприяла появі нових меморіальних практик; інтегрувала українські наративи в чеський культурний простір; посилила міжкультурний діалог; сприяла формуванню нової європейської пам'яті, заснованої на солідарності та спільному досвіді спротиву агресії.

Сьогодні в Чехії та Словаччині діють нові громади, створені вже після 1990-х років і особливо після 2014 та 2022 років: «Українська ініціатива в Чеській Республіці», культурно-громадська організація, що проводить фестивалі, виставки, освітні заходи; «Союз українців у Словаччині», офіційна організація, яка представляє інтереси української меншини, підтримує школи та культурні центри; «Український культурно-освітній центр у Празі», сучасний осередок для інтеграції та культурної діяльності. Попри те, що прямої тягlosti між міжвоєнними організаціями та сучасними немає, але вони часто апелюють до історичної пам'яті міжвоєнної еміграції, використовуючи її як символічний ресурс для легітимації своєї діяльності.

У Чехії й Словаччині українці до війни розглядалися переважно як економічні мігранти з обмеженою культурною репрезентацією. Новітня історіографія фіксує трансформацію цього образу та підвищення ролі української культури як чинника суспільних змін²⁶.

У Чехії інтеграція української культури має виразний інституційний вимір: Міністерство культури, Національний інститут культури та програми Creative Europe системно підтримують українських митців і культурні ініціативи (гранти, резиденції, пільговий доступ до культурних інституцій). Урядові документи (зокрема Refugee Response Plan 2025) включають культуру як елемент соціальної згуртованості та довгострокової інтеграції²⁷. Також виникли або активізувалися чесько-українські культурні платформи (напр., Together in Europe – Czech-Ukrainian Cultural Center), що працюють у форматі двомовних подій, фестивалів, медіапроектів і спільної творчості, не зводячи інтеграцію

²⁶ Jelinková M., Plaček M., Ochraňa F. Achieving Better Integration of Ukrainian Refugees in the Czech Republic: Making Use of Expertise and Addressing Cultural Differences. Nonprofit Policy Forum, vol. 16, no. 2, 2025, pp. 293-304. <https://doi.org/10.1515/npf-2023-0059>

²⁷ Culture for Ukraine. <https://www.idu.cz>

до асиміляції. Підтримка з боку міст (Прага, Плзень, Оломоуць) сприяла включенню української культури в міський культурний календар²⁸.

На відміну від Чехії у Словаччині ключовими акторами стали недержавні організації та волонтерські мережі, які поєднали гуманітарну допомогу з культурною діяльністю (культурні вечори, театральні та освітні ініціативи, мовна й перекладацька підтримка)²⁹. Державна інтеграційна політика в культурній сфері тут залишається менш системною й часто фрагментарною³⁰. Мовна й історична спорідненість сприяє «м'якій» інтеграції: українська культура часто сприймається як близька, що полегшує участь у місцевих подіях, але водночас зменшує видимість української окремішності у загальнонаціональному культурному полі³¹.

Порівняльний аналіз чеського й словацького сценаріїв інтеграції української культури демонструє дві різні, але взаємодоповнювальні моделі: чеську – інституційно-академічну, еміграційно зорієнтовану; словацьку – регіональну, пограничну й етнокультурно укорінену. У спільному європейському контексті обидва сценарії підтверджують, що українська культура в Центральній Європі не була периферійним явищем, а стала стійким елементом інтелектуальної історії регіону, який у ХХІ столітті набув нового змісту та значення. На сучасному етапі Чехія пропонує модель глибоко інституціоналізованої культурної інтеграції, де українська культура стає видимою частиною національного культурного простору. Словаччина демонструє ефективні, але менш сталі громадо-орієнтовані практики, що потребують системної державної культурної політики.

3. Історичне знання без меморіальної канонізації

Попри те, що українсько-чеські та словацько-українські культурологічні та наукові взаємовідносини мають гарну і тривалу історію однак вони потребують переосмислення та подолання стереотипів і міфів³². Варто відзначити, що у міжвоєнній Чехословаччині українці були видимими акторами політичного, освітнього та культурного простору, однак ця присутність не була трансформована у складову чеської та словацької колективної пам'яті. Український досвід функціонував переважно на рівні знання та практичної взаємодії, але

²⁸ Together in Europe – Czech-Ukrainian Cultural Center. <https://creativeeurope.in.ua>

²⁹ Seresová T., Štefančík R. Experiences of Ukrainian migrants with integration in Slovakia. *Acta geographica universitatis comenianae*. Vol. 68, 2024, No. 2, pp. 141–159.

³⁰ Šveda P., Štefková M. From Chaos to Coordination. The Evolution of Refugee Support in Slovakia Post-Ukraine Invasion. Dziekońska, M., Luczaj, K. (eds) Assistance to Ukrainian War Refugees in Central Europe (2022–2024). Palgrave Macmillan, Cham. 2025. https://doi.org/10.1007/978-3-031-86181-9_3

³¹ Bahna M., Fedáková D., Kentoš M., Lášticová B., Mezihorák P., Očenášová Z., Papcunová J., Petrjánošová M., Poslon X. D., Prošek T., Wilsch M. People from Ukraine in Slovakia: From Acceptance to Integration: A Social Survey of Ukrainian Migrants in Slovakia. Košice; Bratislava. Institute of Social Sciences CSPS SAS; Institute of Sociology SAS, Institute for Research in Social Communication SAS; Institute of Ethnology and Social Anthropology SAS. 2025. <https://doi.org/10.31577/2025.9788082980205>

³² Філіпович М., Шемонаєв О. Еволюція чесько-українських стереотипів від ХІХ ст. до сьогодні. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2, 2025. С. 241–249. doi.org/10.32782/2307-7778/2025.2.26 journals.tnpu.edu.ua/index.php/history

не зазнав процесу меморіалізації. Така ситуація дозволяє говорити, про асиметрію між видимістю та забуттям – ситуацію, коли знання не стали пам'яттю.

Українсько-чеські та українсько-словацькі взаємини першої половини ХХ століття традиційно розглядаються крізь призму політичної співпраці, еміграційної підтримки та інституційної опіки, яку Чехословаччина надавала українським інтелектуальним і політичним колам після поразки національно-визвольних змагань. Міжвоєнна Прага та Подєбради постають у науковій літературі як важливі центри українського наукового, освітнього й культурного життя, де функціонували Український вільний університет, Українська господарська академія, численні видавничі та громадські осередки. У цьому сенсі українці були помітними й добре відомими акторами чехословацького публічного простору.

Водночас питання про те, яким чином ця присутність була зафіксована в чеській та словацькій колективній пам'яті, залишається недостатньо опрацьованим. Історіографія зосереджується переважно на описі інституцій, персоналій і політичних рішень, тоді як мнемонічний вимір українсько-чехословацьких контактів залишається на периферії аналізу. Це створює враження, що наявність знання про українців автоматично означала їхню інтеграцію до національних пам'яттєвих наративів чехів і словаків. Проте емпіричний матеріал свідчить про інше: попри відносно високу видимість українського чинника в міжвоєнному публічному дискурсі, він не був трансформований у стійкий елемент колективної пам'яті.

У дослідженнях міжнаціональних контактів першої половини ХХ століття часто імпліцитно передбачається, що інтенсивна взаємодія, інституційна присутність або політичне партнерство неминуче призводять до включення «іншого» в національну історичну пам'ять. Такий підхід базується на ототожненні історичного знання із колективною пам'яттю, що, однак, не відповідає сучасним теоретичним розмежуванням у межах *memory studies*.

У концептуальних підходах Яна та Алеїди Ассман чітко розрізняються знання, комунікативна пам'ять і культурна пам'ять³³. Знання може існувати у функціональному, ситуативному або експертному вимірі, не переходячи у сферу довготривалої культурної репродукції. Колективна ж пам'ять передбачає інституціоналізацію, символічне закріплення та регулярне відтворення через наративи, ритуали, канонічні тексти й освітні практики. Відтак не кожен досвід, навіть добре задокументований, стає об'єктом пам'яті.

У цьому контексті ключовим для аналізу українсько-чесько-словацьких взаємин є розмежування між обізнаністю про українців, знанням про їхню діяльність та їхньою меморіальною інтеграцією. Українська присутність у міжвоєнній Чехословаччині безперечно належала до сфери знання: вона була зафіксована в політичному дискурсі, університетському середовищі, адміністративній документації та публіцистиці. Проте це знання не було переведене у площину колективної пам'яті – ані в чеському, ані в словацькому національному наративі.

³³ Assmann J. *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur*. München: Beck, 2013; Assmann A. *Cultural Memory and Western Civilization*. Cambridge: CUP, 2011.

Саме тут доречно говорити про асиметрію між знанням і пам'яттю. Вона фіксує не дефіцит інформації й не брак контактів, а відсутність процесу мнемонічного закріплення. Застосування цього підходу дозволяє уникнути нормативних оцінок («недооцінені», «забуті несправедливо») й натомість зосередитися на механізмах, які визначають, що саме суспільства обирають пам'ятати. Колективна пам'ять, як підкреслював П. Нора, є не дзеркалом минулого, а результатом селективної роботи сучасності з історичним досвідом³⁴.

Таким чином, українсько-чесько-словацький випадок можна розглядати як приклад видимості без канонізації: історична присутність існувала на рівні подій і практик, але не на рівні довготривалого символічного закріплення. Чеська преса неодноразово інформувала про відкриття УВУ, його професорський склад, публічні лекції та університетські урочистості. В окремих публікаціях наголошувалося на високому науковому рівні українських учених і на символічній ролі Праги як центру «вільної науки» для народів, позбавлених власної держави. Попри таку обізнаність, згадки про УВУ майже не були інтегровані у пізніші чеські історичні огляди міжвоєнного періоду. У підручниках і узагальнюючих працях з історії Чехословаччини університет фігурує радше як епізод еміграційної політики, а не як складова чеського інтелектуального ландшафту.

Це дозволяє говорити про неінтегрованість УВУ до чеської культурної пам'яті. Обмежена, але стабільна присутність УВУ в чеській академічній та інтелектуальній рефлексії міжвоєнного періоду як частини «празького університетського простору» та «гуманітарного експерименту Першої республіки». У чеських джерелах 1920-1930-х років УВУ фігурує як одна з емігрантських вищих шкіл у Празі (поруч із Російським народним університетом, Вільним російським університетом тощо); сприймається як плід «малого Версаля» Масарикової гуманітарної політики; згадується в контексті розквіту міжвоєнної Праги як транзитного інтелектуального центру Східної Європи. У цьому сенсі УВУ присутній у чеській пам'яті, але не як український національний проєкт, і не як інституція з власною історичною суб'єктністю, а як ілюстрація толерантності й культурного капіталу чехословацької держави.

На відміну від українських установ, російські емігрантські освітні й наукові установи у Празі – насамперед «Русский народный университет (РНУ) / Русский свободный университет», «Російський юридичний факультет», «Педагогічний інститут» – були інтегровані в чехословацький публічний дискурс у межах так званої «Російської допомогової акції» (*Ruská pomocná akce*), що мала чітку політичну й гуманітарну легітимізацію з боку уряду ЧСР. Саме ця рамка зумовила їх тривалу меморіальну видимість як частини феномену «Русская Прага» / *Ruská Praha*³⁵.

У чеській та міжнародній історіографії РНУ регулярно фігурує в узагальнюючих працях про емігрантську освіту в Празі; асоціюється з образом Праги як «русского Оксфорда» або «русских Афин»; включений до наративів

³⁴ Nora P. (ed.). *Les lieux de mémoire*. Paris, 1984-1992.

³⁵ Кишкин Л. *Русская эмиграция в Праге: культурная жизнь (1920–1930-е годы)*. Прага: Славянская библиотека, 2010. 312 с.

про чехословацьку культурну відкритість і міжнародний гуманітарний капітал Першої республіки³⁶.

Російські інституції мали потужний меморіальний ресурс завдяки іменам добре інтегрованих у чеське інтелектуальне поле діячів (З. Бажант, Й. Полівка, М. Новіков); участі чеських професорів у міністерствах та кураторіях; багатотомними серіями публікацій (*Nauchnye trudy Russkogo narodnogo universiteta v Prage*), що виходили з паралельними чеськими заголовками та текстами³⁷. Таким чином: російські інституції пам'ятаються як частина чесько-російської культурної взаємодії, а не лише як емігрантські утворення.

У той же час на відміну від РНУ, УВУ згадується у контексті гуманітарної політики Т. Масарика, як приклад підтримки «університетів у вигнанні» та як частина празького академічного середовища 1920-х років, зокрема з прямими згадками про патронат президента Масарика після переїзду з Відня до Праги (1921)³⁸. У міжнародній літературі (Toronto UP, De Gruyter) УВУ описується як «основний центр українського інтелектуального життя в Чехословаччині», але ці роботи майже не інкорпоровані в чеський національний історичний канон³⁹. В архівно-інституційній пам'яті УВУ згадується у зв'язку з конфіскацією його архівів після 1945 року, що фіксується радше як епізод радянських репресивних практик, а не як втрата чеського культурного простору.

Таким чином, попри наявні згадки, УВУ не сформував окремого меморіального ярлика на кшталт «українська Прага»; згадувався функціонально (як університет, що існував у Празі), але без національно-політичної семантизації; не був інкорпорований у наратив чехословацької культурної модерності так, як російські інституції. У цьому випадку український університет був частиною актуального знання і практики, але не перетворився на елемент чеської колективної пам'яті, що і є прикладом ситуації, коли знання не стали пам'яттю, а видимість не завершилася меморіалізацією.

Публічна преса та університетське середовище міжвоєнної Чехословаччини також були ключовими просторами, в яких українська присутність набула найбільшої видимості. Саме тут формувалося знання про українських емігрантів як політичних діячів, науковців і представників «бездержавної нації», що втратила власний політичний проєкт, але зберегла інтелектуальний потенціал. Водночас аналіз цих джерел демонструє характерну асиметрію: українці були активними учасниками публічного життя, однак їхня присутність залишалася фрагментарною і не трансформувалася у тривкий елемент чеської та словацької колективної пам'яті.

Чеська преса 1920–1930-х років регулярно фіксувала українську присутність у Чехословаччині. Показовими є публікації міжвоєнної чеської преси, зокрема загальнонаціональних видань на кшталт “*Lidové noviny*”,

³⁶ Резвухина А. «Феномен “русской Праги”». *Философский полилог*, № 2, 2018.

³⁷ *Nauchnye trudy Russkogo narodnogo universiteta v Prage*. тт. 1–5, Prage, 1928–1933.

³⁸ Кокош А. Український науковий центр у Празі в час радянської окупації навесні 1945 року. Науково-теоретичний альманах *Грані*. 2022. Том 25. № 5. С. 23–26. <https://doi.org/10.15421/17225>

³⁹ Zavorotna N. The Ukrainian Free University in Prague. *Scholars in Exile*, Toronto UP, 2022.

“Národní listy”, “Prager Presse”, які регулярно інформували читачів про події, пов’язані з українською еміграцією. Газети повідомляли про відкриття Українського вільного університету в Празі, діяльність Української господарської академії в Подєбрадах, публічні лекції українських професорів, ювілейні заходи та політичні ініціативи еміграції. Українське питання з’являлося також у ширшому контексті міжнародної політики, особливо у зв’язку з радянсько-польськими відносинами та становищем «народів Сходу Європи».

У словацьких періодичних виданнях українська присутність простежується рідше й у більш локалізованому контексті. Повідомлення стосувалися переважно питань, пов’язаних з русинським середовищем, східнославацькими регіонами або конфесійною проблематикою. Українська еміграція в Празі майже не ставала предметом самостійного інтересу словацької публіцистики, натомість вписувалася в ширші сюжети про «східні периферії» держави. У результаті знання про українців у словацькому публічному дискурсі мало фрагментарний і регіоналізований характер. Воно не виходило за межі практичного або локального досвіду, що додатково ускладнювало перехід від знання до пам’яті на національному рівні. Якщо в чеському випадку маємо інформаційну видимість без меморіалізації, то в словацькому – обмежену видимість, редуковану до регіонального виміру.

Таким чином, преса інформувала, коментувала й іноді співчувала, але майже не продукувала наративів довгої тривалості. Українці постали в газетному дискурсі як актуальний об’єкт уваги, однак не як складова історичного «ми» чеського чи словацького суспільства. Українська тематика залишалася зовнішньою щодо національного меморіального горизонту, а її присутність не супроводжувалася символічним закріпленням – через ювілейні дати, постійні рубрики або ретроспективні огляди. Таким чином, преса стала простором накопичення знання, яке виконувало інформаційну та політичну функцію, однак не трансформувалося в елемент колективної пам’яті.

Ще яскравіше логіка «знання не стали пам’яттю» проявляється в історії українських академічних інституцій у Чехословаччині. На рівні знання українські університети були включені до чеського інтелектуального простору: вони згадувалися в офіційних звітах, освітніх оглядах, університетських довідниках і публічних промовах. Українських професорів сприймали як представників «європейської науки у вигнанні», а Прагу – як простір академічної свободи. Проте все це знання мало чітко інструментальний характер. Українські інституції існували поруч із чеськими, але залишалися поза процесом формування національного академічного канону⁴⁰. В українській історіографії ці інституції справедливо розглядаються як ключові центри збереження національної наукової традиції в еміграції⁴¹.

Водночас у чеському академічному історіописанні українські університети не були інтегровані у наративи розвитку національної науки. Після припинення

⁴⁰ Sládek Z., Běloševská L. Dokumenty k dějinám ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice (1918-1939). Slovanský ústav AV ČR, v. v. i. Praha. 1998.

⁴¹ Lysiak-Rudnytsky I. The Role of the Émigré Scholar in Ukrainian History. *Історичні есе*, т. 2. Київ: Основи, 1994.; Magocsi P. The Shaping of a National Identity: Subcarpathian Rus, 1848–1948. Cambridge: Harvard University Press, 1978.

їхньої діяльності знання про них майже не отримало продовження у вигляді ювілейних реконструкцій, канонічних згадок чи символічних форм пам'яті. Як зауважують чеські дослідники (зокрема у працях про державну еміграційну політику міжвоєнної Чехословаччини), українські академічні осередки сприймалися радше як тимчасовий феномен гуманітарної та еміграційної політики, а не як елемент власного наукового канону⁴². Цей приклад підтверджує тезу Я. Грицака про канонічну вибірковість історичної пам'яті: не все, що є значущим у досвіді, стає значущим у наративі⁴³.

Показово, що в пізніших узагальнюючих працях з історії чеської та словацької освіти українські університети згадуються мінімально або взагалі зникають з наративу. Їх не включено до історії розвитку національної науки як внутрішній компонент; вони фігурують радше як тимчасовий побічний феномен міжвоєнного періоду. Українська еміграція (політична й інтелектуальна) була інституційно підтримана, але пам'яталась радше як частина «російської допомогової акції», ніж як окремий національний проєкт⁴⁴. Попри діяльність Грушевського, Шаповала, Драгоманівських інституцій, у масовій чеській і словацькій свідомості українське питання залишилось «похідним від російського»⁴⁵. У той же час українське (русинське) населення Підкарпаття закарбувалося у міжвоєнній культурі у літературі (І. Ольбрахт), у туристичному дискурсі, у візуальній етнографії та не фігурувало як повноправний національний суб'єкт, а радше як об'єкт модернізації.

Асиметрія між знанням і пам'яттю стала особливо помітною після 1945–1948 років, коли українські інституції були ліквідовані, а присутність української еміграції майже повністю вилучена з публічного простору Чехословаччини. Розрив інституційної тяглості призвів і до розриву пам'яттєвого, знання, яке не було канонізоване, виявилось легко витісненим.

У Чехії українці були добре знаними як інтелектуальні й політичні актори, однак залишалися «зовнішнім іншим» щодо національної історичної самоінтерпретації. Як показує чеська історіографія історичне мислення міжвоєнної Чехословаччини було зорієнтоване передусім на легітимацію власної державності та осмислення габсбурзького минулого, що об'єктивно звужувало простір для меморіалізації інших національних досвідів⁴⁶.

У Словаччині ж українська присутність частіше вписувалася в регіональні або конфесійні сюжети, пов'язані з русинським середовищем та східними територіями держави. Аналіз регіональної проблематики у працях П. Шворца свідчить, що українська присутність усвідомлювалася в словацькому суспільстві як факт прикордонної реальності та об'єкт регіональної рефлексії,

⁴² Sládek Z., Běloševská L. Dokumenty k dějinám ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice (1918–1939). Slovanský ústav AV ČR, v. v. i. Praha. 1998.

⁴³ Грицак Я. Українська історична пам'ять у Центральній Європі. Київ : Критика, 2010.

⁴⁴ Ukrajinci v meziválečném Československu. <https://mzv.gov.cz>

⁴⁵ Breitfelder M. Ukrajina, ukrajinština a Češi v počátcích dvacátého století / Ukraine, the Ukrainian language and the Czechs at the beginning of the twentieth century. MEMO, 2024/1. S. 113–130.

⁴⁶ Křen J. Dvě století střední Evropy. Praha, 2005.

однак не була включена до символічного ядра національної пам'яті⁴⁷. Це створювало інший тип асиметрії: не стільки «знання без пам'яті», скільки близькість без канонізації.

Таким чином, попри спільність державного простору, чеський і словацький підходи до української присутності демонструють різні моделі розриву між знанням і пам'яттю. У Чехії українці були видимими, інституційно визнаними, але меморіально не включеними; у Словаччині – ближчими на рівні регіонального досвіду, але не інтерпретованими як частина національного історичного наративу. В обох випадках українська присутність не зазнала процесу канонізації, що і дозволяє говорити про структурну асиметрію колективної пам'яті.

Особливо показовим є вплив повоєнного розриву 1945–1948 років, коли ліквідація українських інституцій та переорієнтація державної політики пам'яті призвели до швидкого витіснення української тематики з публічного простору Чехословаччини. Після 1945 року українська присутність у публічній пам'яті зводиться до образу: загрози безпеці, «буржуазного націоналізму», анти-державного елементу. Цей образ активно продукувався комуністичною пропагандою⁴⁸. У цей період відбувається стирання міжвоєнної еміграційної спадщини шляхом закриття або маргіналізації українських інституцій, передачі й часткового знищення архівів («празкий архів»), повного випадіння з освітнього канону⁴⁹.

На сході Словаччини українці зберігали церковну (греко-католицьку) пам'ять, локальні музеї (Свидник), фольклор. Однак ця пам'ять не стала частиною загальнонаціонального наративу, на відміну від угорської чи чеської історичної тематики⁵⁰.

Після 1989 року відбувається повільне повернення без глибокої інтеграції через активізацію академічних студій (історія еміграції, інституцій), впровадження меморіальних ініціатив, але без стабільного місця у шкільній чи державній пам'яті. Загалом процес можна інтерпретувати як домінування експертної, ніж масової реінтерпретації.

Якщо здійснити порівняльний аналіз польської та чесько-словацької пам'яті про присутність українців виявляється не різниця ступеня обізнаності, а принципово відмінні режими пам'ятання. Якщо в Чехії та Словаччині українці залишаються переважно периферійним або фоновим елементом історичного наративу, то в Польщі вони є структурно включеними до колективної пам'яті – насамперед як учасники конфліктного історичного досвіду.

⁴⁷ Švorc P. *Rusinov otázka na Slovensku v rokoch 1918–1945*. Prešov, 2002.

⁴⁸ Řepa T. *Ukrajínští nacionalisté a komunistická propaganda. Zneužití tématu v Československu po roce 1945. Paměť a dějiny. Studie a články*. 2014/02. S. 47–57. <https://www.ustrcr.cz>

⁴⁹ Řepa T. *The Ethnic Removals of Ukrainians and Poles in Eastern Europe after the World War II and their Impact on Post-war Czechoslovakia. Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal*, 14/2022/1-2, 3–17. <https://doi.org/10.5817/cphpj-2022-001>

⁵⁰ Souckova T. *Ukrainians in Slovakia: Outlining the Reflection on Ethnic Identity and Autostereotypisation of the Ukrainian Minority. Ethnologia actualis*. Vol. 18, No. 2/2018. S. 8–36. DOI: 10.2478/eas-2019-0001

У польському випадку держава відіграє активну роль у канонізації українського сюжету, хоча й у контроверсійному ключі. Українці фігурують у державному наративі через пам'ять про Волинь, «східні креси», збройне підпілля та післявоєнні акції безпеки. Ці сюжети закріплені на рівні парламентських резолюцій, днів пам'яті та офіційних заяв, що надає їм статусу інституційно санкціонованої історичної проблеми⁵¹. Важливо, що в цій логіці українці постають не як маргінальна меншина, а як історичний актор, навіть якщо його роль інтерпретується конфліктно або негативно.

Натомість у чесько-словацькому випадку держава обмежується адміністративною або регіональною фіксацією української присутності (Закарпаття / русини, еміграція), не інтегруючи її до символічного ядра історії Першої республіки чи пізніших національних наративів. Відсутність конфліктного «великого сюжету» з українською участю призводить до того, що держава не продукує окремого меморіального знаку української присутності. Таким чином, у Польщі українці вписані через конфлікт, а в Чехії та Словаччині – обійдені через відсутність політичної релевантності.

В академічному полі ця відмінність лише посилюється. Польська історіографія ХХ століття систематично включає українську тематику до «великої» національної історії: існують спеціалізовані дослідницькі центри, тривалі публічні дискусії та усталені полеміки, в яких українці розглядаються як невід'ємна складова польського історичного досвіду⁵². Навіть за умов гострих інтерпретаційних розбіжностей український сюжет залишається наративно інтегрованим.

У Чехії та Словаччині академічне знання про українців також існує, але воно здебільшого локалізоване в межах слов'янських студій, досліджень еміграції чи меншин. Українська присутність рідко стає частиною синтетичних національних історій, що формують академічний канон. У цьому сенсі масмо справу не з браком досліджень, а з епістемічною маргіналізацією – знання є, але воно не інкорпорується в центральний наратив.

Різниця моделей особливо помітна на рівні шкільної освіти. У Польщі українці стабільно присутні в підручниках як частина історії східних прикордонь, міжвоєнних і воєнних конфліктів. Навіть конфліктна пам'ять транслюється між поколіннями й формує базову уяву про історичну взаємодію⁵³. У чеській та словацькій шкільній освіті українці майже не з'являються як окремий суб'єкт: їхня роль розчиняється в категорії «меншин» або повністю випадає з оповіді. Таким чином, школа в Польщі відтворює пам'ять, тоді як у Чехії та Словаччині – відтворює непам'ять.

Аналогічну асиметрію видно у масовій культурі. Польська література, кіно та публічні дебати регулярно звертаються до української тематики як до джерела драми, травми або морального виклику. Навіть образ «негативного іншого» є

⁵¹ Leggewie J. *Der Kampf um die europäische Erinnerung*. München, 2011; Assmann A. *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur*. München, 2013

⁵² Motyka G. *Ukraińska partyzantka 1942-1960*. Warszawa, 2006; Snyder T. *The Reconstruction of Nations*. New Haven, 2003.

⁵³ Assmann A. *Cultural Memory and Western Civilization*, Cambridge, 2011.

формою символічної присутності⁵⁴. У чесько-словацькому культурному просторі українська тема майже не міфологізована: відсутні впізнавані сюжети, персонажі чи символи, пов'язані з українською історичною присутністю. Тут маємо справу не з конфліктною, а з наративною порожнечою.

Отже, порівняння з польською моделлю показує, що вирішальним чинником меморіальної видимості є не позитивна оцінка, а ступінь інтегрованості в національний наратив. Там, де українці ставали учасниками конфлікту, вони були названі й закріплені в пам'яті; там, де конфлікт був відсутній, вони виявилися символічно непотрібними. У цьому сенсі польська пам'ять – це пам'ять *через конфлікт*, а чесько-словацька – *непам'ять через периферійність*.

Пам'ять про українців у чеській та словацькій громаді є відмінною і від пам'яті про єврейську громаду, яка була включена до чесько-словацької пам'яті за іншим принципом. Якщо міжвоєнна єврейська культурна й інтелектуальна присутність тривалий час залишалася другорядною в національному наративі⁵⁵, то після 1945 року пам'ять про Голокост стала центральним елементом державної меморіальної політики.

Євреї в чеській та словацькій пам'яті постають насамперед як жертви знищення, а не як автономний політичний чи культурний суб'єкт міжвоєнного періоду. Втім, саме травматичний і універсалізований характер цього досвіду забезпечив їм потужну меморіальну інтеграцію: через пам'ятники, музеї, шкільні програми та залучення міжнародних дискурсів пам'яті⁵⁶. Отже, інтеграція відбулася через моральну рамку, що виходить за межі національної історії, але водночас закріплює єврейську присутність у публічному просторі пам'яті.

Український випадок істотно відрізняється від наведених моделей. Українська еміграція в міжвоєнній Чехословаччині була численною, інституційно оформленою та частково підтриманою державою⁵⁷. Однак, на відміну від російської громади, українська присутність не була включена до наративу державної гуманітарної місії, а на відміну від єврейської – не була переосмислена через травматичний універсалізм після 1945 року.

Специфіка українського випадку полягає в тому, що українці не відповідали доміантним режимам меморіалізації. Вони не репрезентували імперський культурний центр, подібний до російського, і водночас залишилися поза ключовими наративами жертви, які структурували повоевну пам'ять у Центральній Європі. Більше того, українська політична еміграція була

⁵⁴ Nora P. (ed.). *Les lieux de mémoire*, Paris, 1984–1992.

⁵⁵ Čapkova K. *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938*. Praha: Paseka, 2005.

⁵⁶ Assmann J. *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur*. München: Beck, 2013; Assmann A. *Cultural Memory and Western Civilization*. Cambridge: CUP, 2011.

⁵⁷ Zavorotna N. *The Ukrainian Free University in Prague. Scholars in Exile*, Toronto: University of Toronto Press, 2022; Кокош А. Український науковий центр у Празі в час радянської окупації навесні 1945 року. Науково-теоретичний альманах Грани. 2022. Том 25. №5. С. 23–26. <https://doi.org/10.15421/17225>

безпосередньо пов'язана з проєктом незалежної української державності, що робило її політично незручною в умовах змінної геополітичної кон'юнктури⁵⁸.

Унаслідок цього українська присутність була визнана на рівні фактичного існування, але деканонізована на рівні сенсу. Інституції функціонували, однак не перетворилися на символи; діячі були активними, але не стали частиною пантеону; українська спільнота була видимою у сучасності, проте не інкорпорованою до тривалої культурної пам'яті.

Порівняння російської, єврейської та української еміграційних громад показує, що меморіальна інтеграція залежала не від масштабу чи тривалості присутності, а від відповідності домінантним моделям сенсоутворення. Російська громада була інтегрована через державну місію та культурний капітал, єврейська – через травму та моральний універсалізм, тоді як українська опинилася поза цими рамками. Саме ця невідповідність, а не відсутність історичної значущості, визначила специфіку української меморіальної невидимості в чесько-словацькому контексті.

У ширшій перспективі українсько-чесько-словацький досвід підтверджує тезу про селективну природу колективної пам'яті: видимість, інтенсивність взаємодії та навіть інституційна підтримка не є достатніми умовами пам'яттєвої інтеграції. Формула «знання не стали пам'яттю» постає не як метафора, а як аналітичний інструмент, що дозволяє описати розрив між історичним досвідом і його символічним засвоєнням, відкриваючи перспективи для подальших досліджень асиметрій пам'яті у Центрально-Східній Європі.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз дозволяє уточнити місце української присутності в чеському та словацькому історичному наративі першої половини ХХ століття й водночас окреслити обмеження, притаманні її історіографічному осмисленню. Українська еміграція та автохтонне русинсько-українське населення були важливими складовими суспільного, освітнього й культурного життя міжвоєнної Чехословаччини, що добре зафіксовано в політичних документах, публіцистиці та джерелах того часу. Водночас результати дослідження підтверджують, що ця присутність лише частково була включена до пізніших чеських і словацьких національних історичних наративів.

В історіографії чеський контекст демонструє відносно високий рівень зацікавлення українською тематикою в міжвоєнний період, насамперед у зв'язку з гуманітарною політикою Першої республіки, діяльністю емігрантських освітніх інституцій і міжнародною позиційальністю Праги як інтелектуального центру Центральної Європи. Однак у синтетичних працях з історії чеської культури, науки та освіти українські інституції фігурують переважно як епізод еміграційної політики, а не як складова внутрішнього розвитку національного академічного поля. Це свідчить про домінування інструментального підходу до української присутності, без її повноцінної інтеграції до історіографічного канону.

⁵⁸ Snyder T. The Reconstruction of Nations. New Haven: Yale University Press, 2003; Plokhly S. The Gates of Europe. New York: Basic Books, 2015

Словацький випадок, натомість, репрезентує іншу модель рецепції. Українське питання тут послідовно осмислювалося в межах регіональних, прикордонних і конфесійних сюжетів, пов'язаних зі східнославацьким і підкарпатським простором. Як показують історіографічні праці з проблематики національної політики та регіональної історії, українська (руська) присутність була елементом практичного та соціального знання, але рідко піднімалася до рівня загальнонаціональної історичної інтерпретації. У цьому сенсі словацька історіографія фіксує радше локалізований, ніж канонічний характер українського наративу.

Порівняльний аналіз чеського й словацького підходів дозволяє зробити висновок, що обмежена інкорпорація української тематики не була наслідком її маргіальності або браку джерельної бази. Навпаки, історіографія володіє значним корпусом матеріалів, однак їх використання визначалося рамками домінуючих національних наративів, зорієнтованих на державотворчі та внутрішньополітичні сюжети. Український досвід залишався на периферії цих інтерпретацій, не отримавши статусу структурно значущого елементу історії.

У теоретичному вимірі отримані результати підтверджують доцільність розмежування між історичним знанням і колективною пам'яттю, запропонованого сучасними дослідженнями *memory studies*. Українська присутність у Чехословаччині була добре задокументована, обговорювана та актуальна для сучасників, однак відсутність її інституційної та символічної канонізації зумовила слабку репрезентацію в довготривалих історичних наративах. Таким чином, ситуація, яку життєвою мовою можна описати як «розрив між знанням і пам'яттю», набуває чіткого історіографічного пояснення.

Розгляд подальших трансформацій після 1945 року показує, що повоєнні політичні зміни та ідеологічна перебудова сприяли додатковій маргіналізації української еміграційної спадщини. Ліквідація інституцій, розрив дослідницької тяглості й радянська гуманітарна політика призвели до того, що українська тематика зберігалася лише в обмежених академічних або регіональних форматах. Повернення інтересу після 1989 року мало переважно дослідницький характер і не супроводжувалося повноцінною інтеграцією до масової історичної свідомості.

Водночас сучасний етап – особливо після 2014 та 2022 років – засвідчує актуалізацію української тематики в чеському й словацькому публічному просторі, що відкриває нові можливості для історіографічного переосмислення. Ці процеси створюють передумови для переходу від суто описового вивчення української присутності до її системного включення в ширші наративи історії Центрально-Східної Європи.

У підсумку, українсько-чесько-словацький матеріал дозволяє розглядати українську присутність не як маргіальне або випадкове явище, а як показовий приклад того, яким чином національні історіографії здійснюють селекцію історичного досвіду. Такий підхід не лише уточнює місце українського чинника в регіональній історії, але й відкриває перспективи для подальших порівняльних досліджень механізмів включення й виключення пам'яті в європейських історичних наративах.

АНОТАЦІЯ

У розділі проаналізовано українську присутність у чесько-словацькому просторі першої половини ХХ століття крізь призму сучасних підходів до дослідження колективної пам'яті. На основі аналізу історіографії, публічного дискурсу та інституційних практик показано, що попри значну інтелектуальну й організаційну активність української еміграції в міжвоєнній Чехословаччині, цей досвід не був повноцінно інтегрований до чеської та словацької національних пам'яттєвих наративів. Порівняльний підхід дозволяє виявити відмінності між чеською інституційно-академічною рецепцією української тематики та словацькою регіонально-культурною моделлю її осмислення. У підсумку розділ окреслює механізми селективності історичної пам'яті й пропонує інтерпретацію українського кейсу як прикладу розриву між історичним знанням і меморіальною канонізацією.

Література

1. Assmann A. *Cultural Memory and Western Civilization*. Cambridge : CUP, 2011.
2. Assmann J. *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur*. München : Beck, 2013.
3. Bahna M., Fedáková D., Kentoš M., Lášticová B., Mezihorák P., Očenášová Z., Papcunová J., Petrjánošová M., Poslon X. D., Prošek T., Wilsch M. *People from Ukraine in Slovakia: From Acceptance to Integration: A Social Survey of Ukrainian Migrants in Slovakia*. Košice; Bratislava. Institute of Social Sciences CSPA SAS; Institute of Sociology SAS, Institute for Research in Social Communication SAS; Institute of Ethnology and Social Anthropology SAS. 2025. <https://doi.org/10.31577/2025.9788082980205>
4. Beneš Z. *České dějiny v historickém vědomí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012.
5. Breitfelder M. *Ukrajina, ukrajinština a Češi v počátcích dvacátého století / Ukraine, the Ukrainian language and the Czechs at the beginning of the twentieth century*. MEMO, 2024/1. S/ 113-130/
6. Čapková K. *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938*. Praha: Paseka, 2005.
7. *Culture for Ukraine*. <https://www.idu.cz>
8. Demin M. *Remapping Ukrainian Philosophy: Čyževs'kyj's Approach to the History of Philosophy in Eastern Europe*. *Slovo a smysl*, 2025, (22) 46. C. 104–120. <https://doi.org/10.14712/23366680.2025.1.6>
9. Erll A. *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen. Eine Einführung*. 3., überarb. Aufl. Stuttgart: J. B. Metzler, 2017.
10. Fedorchuk, O., Bolyuk, O., Pohunek, J., & Valášková, N. *Lidová kultura Ukrajinců rakousko-uherské monarchie v etnografické sbírce Františka Řehoře z 80. a 90. let 19. století – Traditional Folk Culture of Ukrainians in Austria-Hungary as Represented in the Ethnographic Collection of František Řehoř from the 1880s and 1890s*. *Český Lid*, 107(1), 2020, 71–92. <https://www.jstor.org/stable/26975937>
11. Harbulova L. *Život ukrajinskej emigrácie v medzivojnovom Československu v prácach českých a slovenských historikov*. In *Člověk a společnost [Individual and*

Society], 2019, roč. 22, Supplement, s. 120-136. doi: <https://doi.org/10.31577/cas.2019.00.545>

12. Horák J. Příspěvek k dějinám vzájemných vztahů česko-ukrajinských. Dílo Františka Řehoře. Český lid, 41, 1954: 254–258.

13. Jelínková M., Plaček M., Ochrana F. Achieving Better Integration of Ukrainian Refugees in the Czech Republic: Making Use of Expertise and Addressing Cultural Differences. Nonprofit Policy Forum, vol. 16, no. 2, 2025, pp. 293–304. <https://doi.org/10.1515/npf-2023-0059>

14. Krejčí A. Ruská pomocná akce a Československo 1919–1924, Praha: Karolinum, 2001.

15. Křen J. Dvě století střední Evropy. Praha, 2005.

16. Leggewie J. Der Kampf um die europäische Erinnerung. München, 2011.

17. Lysiak Rudnytsky I. The Role of the Émigré Scholar in Ukrainian History. Історичні есе, т. 2. Київ: Основи, 1994.

18. Magocsi P. R. The Shaping of a National Identity: Subcarpathian Rus, 1848-1948. Cambridge: Harvard University Press, 1978.

19. Motyka G. Ukraińska partyzantka 1942-1960. Warszawa, 2006.

20. Nauchnye trudy Russkogo narodnogo universiteta v Prage. тт. 1-5, Prage, 1928–1933.

21. Nora P. (ed.), Les lieux de mémoire. Paris, 1984–1992.

22. Plokhy S. The Gates of Europe. New York: Basic Books, 2015.

23. Řepa T. The Ethnic Removals of Ukrainians and Poles in Eastern Europe after the World War II and their Impact on Post-war Czechoslovakia. Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal, 14/2022/1-2, 3–17. <https://doi.org/10.5817/cphj-2022-001>

24. Řepa T. Ukrajinští nacionalisté a komunistická propaganda. Zneužití tématu v Československu po roce 1945. Paměť a dějiny. Studie a články. 2014/02. S. 47–57. <https://www.ustrcr.cz>

25. Seresová T., Štefančík R. Experiences of Ukrainian migrants with integration in Slovakia. Acta geographica universitatis comenianae. Vol. 68, 2024, No. 2, pp. 141–159.

26. Sládek Z., Běloševská L. Dokumenty k dějinám ruské a ukrajin-ské emigrace v Československé republice (1918–1939). Slovanský ústav AV ČR, v. v. i. Praha. 1998.

27. Snyder T. The Reconstruction of Nations. New Haven: Yale University Press, 2003.

28. Souckova T. Ukrainians in Slovakia: Outlining the Reflection on Ethnic Identity and Autostereotypisation of the Ukrainian Minority. Ethnologia actualis. Vol. 18, No. 2/2018. S. 8–36. DOI: 10.2478/eas-2019-0001

29. Šveda P., Štefková M. From Chaos to Coordination. The Evolution of Refugee Support in Slovakia Post-Ukraine Invasion. Dziekońska, M., Luczaj, K. (eds) Assistance to Ukrainian War Refugees in Central Europe (2022–2024). Palgrave Macmillan, Cham. 2025. https://doi.org/10.1007/978-3-031-86181-9_3

30. Sverdlyk Z., Klynina T. Information Activities of the Ukrainian Diaspora in the Czechoslovak Republic (1930–1931). Journal of History Culture and Art Research. 2020. Vol. 9, no. 1. P. 386–395. DOI: 10.7596/taksad.v9i1.2416

31. Švorc P. Rusinov otázka na Slovensku v letech 1918-1945. Prešov, 2002.
32. Together in Europe – Czech-Ukrainian Cultural Center. <https://creativeeurope.in.ua>
33. Ukrajinci v meziválečném Československu. <https://mzv.gov.cz>
34. Zavorotna N. Scholars in Exile. The Ukrainian Intellectual World in Interwar Czechoslovakia. University of Toronto Press, 2019. 277 с. <https://archive.org/details/oapen-20.500.12657-22477/mode/2up>
35. Zavorotna N. The Ukrainian Free University in Prague. Scholars in Exile. Toronto: University of Toronto Press, 2022.
36. Волковський В. Від народу до нації: Празький період історії української політичної філософії. *Філософська думка*, 3, 2024. С. 27–54. <https://doi.org/10.15407/fd2024.03.027>
37. Грицак Я. Українська історична пам'ять у Центральній Європі. Київ : Критика, 2010.
38. Дериш Б. Українська еміграція в міжвоєнній Чехословаччині: репрезентація українського питання. Наукові записки НаУКМА. *Історичні науки*, 7 (Грудень), 2024. С. 87–94. <https://doi.org/10.18523/2617-3417.2024.7.87-94>.
39. Зубко О. Українська еміграція в міжвоєнній Чехословаччині та питання особистих фінансів (1918–1939). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*, 2021, № 33, с. 29–38. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2021-33>
40. Кишкин Л. Русская эмиграция в Праге: культурная жизнь (1920–1930-е годы). Прага: Славянская библиотека, 2010. 312 с.
41. Кокош А. Український науковий центр у Празі в час радянської окупації навесні 1945 року. *Грані : науково-теоретичний альманах* 2022. Том 25. № 5. С. 23–26. <https://doi.org/10.15421/17225>
42. Пеленська О. Україна поза Україною : енциклопедичний словник мистецького, культурного і громадського життя української еміграції в міжвоєнній Чехословаччині (1919–1939). Прага : Národní knihovna České republiky. Slovanská knihovna, 2019. 331 с.
43. Пеленський Я. Українська політична еміграція 1919–1945, Мюнхен, 1980.
44. Резвухина А. «Феномен “русской Праги”». *Философский полилог*, № 2, 2018.
45. Субтельний О. Українці в Чехословаччині між двома війнами. Нью-Йорк, 1995.
46. Україна і Чехія підписали три документи документи. <https://eu-ua.kmu.gov.ua/novyny>
47. Філіпович М. Проблеми формування історичної пам'яті в освітній сфері України. *Літопис Волині*, (28). С. 174–178. <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.28.24>
48. Філіпович М., Кришук Р. Чехословаччина як простір української інтелектуальної діяльності між двома світовими війнами. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2025. Вип. 94. Том 2. С. 48–54. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/94-2-6> <https://aphn-journal.in.ua/94-2-2025>

49. Філіпович М., Шемонаєв О. Еволюція чесько-українських стереотипів від ХІХ ст. до сьогодення. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2, 2025. С. 241–249. doi.org/10.32782/2307-7778/2025.2.26 journals.tnpu.ternopil.ua/ind ex.php/history

50. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 2, спр. 89: Звіти українських закордонних представництв про діяльність еміграційних інституцій у Празі, 1923 р, арк. 1–9.

51. ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 2, спр. 73, Кошториси, фінансові звіти та прохання про державні дотації українським установам у Подєбрадах і Празі, 1924–1925 рр., арк. 2–14.

52. Цуп О. Україністика в Чехії: витоки і сучасні тенденції розвитку. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. Вип. 2. Ч. 1. <https://file.lib.in.ua>

53. Чеська історіографія про Росію, Україну та Білорусь після листопада: труднощі та політичний контекст. Об'єкт національної спадщини. www.nkp.cz

Information about the authors:

Filipovych Myroslava Bogdanivna,

PhD in History, Associate Professor,

Honorary Professor of the Baltic Research Institute for Economic Sector

Transformation Problems, Riga, Republic of Latvia,

Associate Professor of the Department

of Documentation and Information Activities

Academy of Recreational Technologies and Law

11, Voloschkova str., Lutsk, 43008, Ukraine

Kryshchuk Roman Mykolayovych,

postgraduate student of the fourth year of study

in the specialty 032 – History and Archeology,

Department of World History

Lesya Ukrainka Volyn National University

24, F. Chopin Street, Lutsk, 43025, Ukraine